

СУЧАСНИЙ АСПЕКТ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

THE MODERN ASPECT OF THE VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Волонтерський рух є важливою складовою розвитку громадянського суспільства, що набув особливого значення в Україні в умовах воєнної агресії та прагнення до євроінтеграції. В сучасній ситуації, коли соціальна та політична стабільність під загрозою, волонтерство стало відповіддю на виклики, що постали перед суспільством. Волонтерська діяльність в Україні відображає велику суспільну потребу в підтримці незахищених груп населення, військових і жертв війни, а також допомагає країні долати наслідки російської агресії та забезпечувати соціальну згуртованість.

На основі вивчення сучасних аспектів волонтерського руху в Україні, аналізі його впливу на соціальну стабілізацію та розбудову громадянського суспільства були визначені ролі та важливість волонтерської діяльності у процесах євроінтеграції. Стаття акцентує увагу на внеску волонтерів у підтримку національної безпеки, зміцнення соціальної стійкості, а також на важливості соціальних ініціатив у контексті європейських стандартів.

У статті представлено системний аналіз ролі волонтерського руху як соціального феномену, який об'єднує українське суспільство навколо спільних цінностей та сприяє адаптації до викликів сьогодення. Зокрема, розглянуто основні напрямки волонтерської діяльності, серед яких: соціальна підтримка вразливих категорій населення, гуманітарна допомога, підтримка військових, сприяння розвитку культурних та просвітницьких ініціатив. Акцентується увага на впливі волонтерів на збереження національної ідентичності, зміцнення міжнародних зв'язків і покращення іміджу України в світовому співтоваристві. У статті також аналізуються підтримка міжнародних організацій, які активізували допомогу Україні через реалізацію волонтерських проєктів, спрямованих на соціальну стабілізацію та економічне відновлення країни. Визначається ефективність партнерських проєктів із залученням іноземних ресурсів для підтримки українських громадян, зокрема внутрішньо переміщених осіб, дітей, літніх людей і тих, хто постраждав від війни.

Волонтерська діяльність в Україні стала символом єдності нації, виявом самоорганізації суспільства і дієвим інструментом підтримки демократичних цінностей. Це соціальне явище сприяє зміцненню соціальної стійкості та забезпеченню національної безпеки в умовах постійної загрози. Завдяки масштабному залученню волонтерів до громадських ініціатив країна не лише долає соціальні виклики, але й активно інтегрується до європейської спільноти, просуваючи європейські цінності в таких сферах, як гендерна рівність, екологічні проєкти, антикорупційні ініціативи, підтримка громадської безпеки. Волонтерські ініціативи значно сприяють формуванню позитивного іміджу України на міжнародній арені та наближають її до європейських стандартів, сприяючи євроінтеграційним процесам. Активний розвиток

волонтерства в Україні демонструє прогрес у соціальній сфері, збагачує західний досвід новими українськими ініціативами та підкреслює важливість партнерської підтримки міжнародних організацій у зміцненні демократичних інститутів.

Ключові слова: волонтерство, громадянське суспільство, соціальна підтримка, євроінтеграція, гуманітарна допомога, соціальні ініціативи, національна стійкість, міжнародні організації.

The volunteer movement is an important component of the development of civil society, which has acquired particular importance in Ukraine in the context of military aggression and the desire for European integration. In the current situation, when social and political stability is under threat, volunteering has become a response to the challenges facing society. Volunteering in Ukraine reflects a great social need to support vulnerable groups of the population, military personnel and victims of war, and also helps the country overcome the consequences of Russian aggression and ensure social cohesion.

Based on the study of modern aspects of the volunteer movement in Ukraine, the analysis of its impact on social stabilization and the development of civil society, the roles and importance of volunteering in the processes of European integration were determined. The article focuses on the contribution of volunteers to supporting national security, strengthening social stability, as well as the importance of social initiatives in the context of European standards.

The article presents a systematic analysis of the role of the volunteer movement as a social phenomenon that unites Ukrainian society around common values and promotes adaptation to today's challenges. In particular, the main areas of volunteer activity are considered, including: social support for vulnerable categories of the population, humanitarian aid, support for the military, and promotion of cultural and educational initiatives. The emphasis is on the influence of volunteers on preserving national identity, strengthening international ties, and improving the image of Ukraine in the world community. The article also analyzes the support of international organizations that have intensified assistance to Ukraine through the implementation of volunteer projects aimed at social stabilization and economic recovery of the country. The effectiveness of partnership projects involving foreign resources to support Ukrainian citizens, in particular internally displaced persons, children, the elderly, and those affected by the war, is determined. Volunteering in Ukraine has become a symbol of national unity, a manifestation of society's self-organization, and an effective tool for supporting democratic values. This social phenomenon contributes to strengthening social stability and ensuring national security in conditions of constant threat. Thanks to the large-scale involvement of volunteers in public initiatives, the country not only overcomes social challenges, but also actively integrates into the European community, promoting European values in such areas as

УДК 364-322;356.15(477)(061.1ЄС)
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.43.2>

Кіянка І.Б.

д. політ. наук,
професор кафедри державної політики і врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету
«Львівська політехніка»

Микуш І.

аспірант кафедри державної політики і врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету
«Львівська політехніка»

gender equality, environmental projects, anti-corruption initiatives, and support for public security. Volunteer initiatives significantly contribute to the formation of a positive image of Ukraine in the international arena and bring it closer to European standards, contributing to European integration processes. The active development of volunteering in Ukraine demonstrates progress in the social

sphere, enriches Western experience with new Ukrainian initiatives, and emphasizes the importance of partner support from international organizations in strengthening democratic institutions.

Key words: *volunteering, civil society, social support, European integration, humanitarian aid, social initiatives, national stability, international organizations.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Громадянське суспільство є основою будь-якої демократичної правової держави, і його розвиток неможливий без активної участі громадян. Волонтерська діяльність – це один із проявів громадської свідомості та культури, який сприяє формуванню і зміцненню цього суспільства. Волонтерство втілює найвищі людські ідеали – прагнення до миру, свободи, справедливості та безпеки для кожної людини. Важливою частиною соціальної допомоги є діяльність добровольців, які надають різноманітні послуги тим, хто їх потребує. Кожен, хто свідомо й безкорисливо працює на благо інших, може називатися волонтером.

Сучасна ситуація в Україні відзначається нестабільністю в соціально-психологічній та економічній сферах, що супроводжується зниженням рівня життя, зростанням злочинності та насильства. Волонтерський рух є відповіддю на ці виклики, які постають перед суспільством через загальне погіршення соціально-економічної ситуації та ослаблення ролі держави у соціальному регулюванні. Держава суттєво зменшила свою участь у соціальній сфері, і система державної опіки значно ослабла.

Волонтерство відроджується як природна реакція суспільства на проблеми свого часу. Це добровільна діяльність на благо інших, яка задовольняє потреби суспільства і є однією з найважливіших форм суспільної взаємодії, коли окрема людина чи група працюють для покращення життя інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження підкреслюють важливість волонтерського руху як одного з ключових компонентів громадянського суспільства в Україні, особливо в умовах збройного конфлікту та євроінтеграційного курсу. Наприклад, робота Климчука (2023) наголошує на ролі волонтерів у підтримці Збройних Сил України та цивільного населення, зокрема через забезпечення матеріальних ресурсів та посилення національної безпеки. Також дослідження Харука (2023) розглядає феномен української єдності та важливість волонтерських організацій у протидії російській агресії. Інші роботи, зокрема Потапенка та Двігуна

(2022), зосереджуються на теоретичному аналізі українського волонтерства, досліджуючи його структуру та соціальний вплив з точки зору нових соціальних рухів. Законодавчі акти України (наприклад, Закон України «Про волонтерську діяльність», 2011) формують правову основу волонтерства та підтримують його різноманітні напрями, такі як соціальна допомога, гуманітарна підтримка та екологічні ініціативи. Всі ці праці створюють цілісне бачення значення волонтерської діяльності як важливого елемента розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну увагу до волонтерської діяльності, досі недостатньо досліджено питання систематизації ролі міжнародних організацій у підтримці волонтерських проєктів в Україні. Більш глибокого аналізу потребує вплив волонтерства на довгострокову соціальну стабільність та економічне відновлення в умовах постійних викликів. Також залишається актуальним дослідження адаптації європейських стандартів волонтерської діяльності до українських реалій, що потребує детальнішого вивчення в контексті прагнення до європейської інтеграції.

Мета статті. Зробити внесок у вивчення сучасних аспектів волонтерського руху в Україні, аналіз його впливу на соціальну стабілізацію та розбудову громадянського суспільства, а також визначенні ролі волонтерської діяльності у процесах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сучасний аспект волонтерського руху в Україні, який сьогодні займає чільне місце у розбудові громадянського суспільства, особливо в час війни. Варто зауважити, що великий масштаб роботи, які сьогодні роблять українські волонтери в громадських організаціях, благодійних фондах заслуговує поваги промоції їх діяльності. А також слід відзначити і міжнародні громадські організації, які активізували свої важливі проєкти для України.

Це в першу чергу гуманітарна допомога, яка була, є і на далі залишається важливою для громадян України, особливо для територій, де зараз активно ведуться бойові дії. Адже гуманітарна допомога містить в собі, як соціальний

вимір (їжа, безпека, медична допомога), так і культурний вимір (налагодження міжнародної співпраці, реалізація спільних проєктів, міжнародні форуми, симпозіуми, де висвітлюється реальна ситуація в Україні, яскраві спікери і подальші кроки роботи). По-друге, гуманітарна допомога вкрай важлива для дітей, самотніх та родин, які залишилися без домівки, і змушені покинути свою територію або взагалі емігрувати. Тоді міжнародні організації беруть на себе важливу місію, як супровід таких родин, так і опіку над дітьми.

Звичайно, важливим акцентом у роботі волонтерства є економічний чинник, який полягає не тільки в матеріальному забезпеченні роботи громадських організацій, але й в активному інвестуванні їх майбутніх проєктів. Свобода неможлива без відповідальності. Революції заради створення ідеального світу й не дарують рівність і свободу, а знищують їх. Без фундаменту у формі звичаїв та традицій неможливо збудувати тривале (стабільне) й успішне суспільство сьогодні.

Свобода є благом для людини, але тільки тоді, коли вона обмежена таким чином, щоб завадити зловживанню нею, адже ліберальні закони – це триумф політичного порядку, але лише тоді, коли в людини, є соціальні знання.

У 2014 році, під керівництвом Представництва ООН та Програми «Волонтери ООН» за підтримки проєкту «Демократизація та права людини в Україні», було проведено дослідження щодо волонтерства та благодійності в Україні. У дослідженні відзначено, що наша держава активно розвиває партнерські відносини на всіх рівнях суспільства, сприяючи загальному розвитку країни, підвищуючи її здатність протидіяти кризовим ситуаціям і забезпечувати економічне зростання для покращення життя кожного громадянина. Волонтери, які беруть участь у цій програмі, вносять свій внесок у зміцнення миру та розвитку в Україні, одночасно поширюючи інформацію про діяльність організації та залучаючи до волонтерської роботи фахівців із різних галузей.

Слід зауважити, що ключовим показником розвиненості благодійності в країні є широка участь у ній громадян. Це стало особливо помітно в кінці 2013–2014 років після жорстоких дій правоохоронців на Майдані, а також унаслідок військової агресії Росії в Криму, початку війни на Сході України й нинішнього повномасштабного вторгнення окупаційних військ на нашу землю [7].

Без волонтерів не було б Майдану. Вірніше, він би зібрався, але навряд чи вистояв без надійного по-справжньому

народного волонтерського тилу. Всі пам'ятають, як кияни показали всій країні приклад дивовижної самоорганізації заради досягнення головної мети – змінити Україну, зробити її правовою європейською державою. Кожну добу на Хрещатик добровільно, за покликом душі приїздили і приходили тисячі містян, готових надати безкоштовну допомогу мітингувальникам. Волонтери взяли на себе велику частину роботи з облаштування комфортного перебування людей на Майдані. Вони організували польові кухні, встановлювали намети, надавали необхідну інформацію. Волонтерами ставали також і професіонали – медики, юристи, психологи – що прагнули якимось фахово допомогти однодумцям. За лічені дні виникли десятки волонтерських ініціатив та інтернет-проєктів: наприклад, «#єврохостел» (допомога по розміщенню протестувальників в квартирах киян), «Євромайдан.SOS», «Майдан.Медик».

Революція Гідності та подальші події в Україні стали поштовхом до значних змін у політичному та соціокультурному житті країни. Різні чинники, зокрема війна росії проти України, виявили, що державні структури були недостатньо готові ефективно реагувати на кризи та діяти в умовах суспільного й політичного напруження. Те, що у 2014 році здавалося неймовірним, а саме анексія та окупація частини території України, зараз вилилося у відкрите вторгнення та всі жахіття, які вчиняє окупант. Однак українське громадянське суспільство показало надзвичайну здатність до єдності та мобілізації, створивши ефективну мережу ініціатив, об'єднань, а згодом і організацій та фондів. Вони взяли на себе вирішення найгостріших і невідкладних проблем, з якими країна та її армія не стикалися з часів здобуття незалежності.

Волонтери надають допомогу біженцям і переселенцям з окупованих територій, підтримують військових, забезпечуючи їх матеріально-технічно, збирають кошти й продукти, купують медичне обладнання та ліки для поранених, а також амуніцію для солдатів. Громадяни активно допомагають не лише харчовими продуктами, а й спорядженням для військових. У вільний від роботи час люди плетуть маскувальні сітки, консервують продукти, готують сухпайки, печуть домашню випічку, коптять м'ясо. Ця загальнонародна підтримка ЗСУ та тих, хто постраждав від війни, стала символом єдності та незламності нації.

Волонтерський рух на підтримку Збройних Сил України виник як відповідь на два ключові фактори: внутрішньополітичну кризу, що призвела до дестабілізації адміністративної

системи, відсутності належних управлінських рішень і браку ресурсів, а також зовнішню агресію з боку росії. Хоча багато видів волонтерської допомоги виявилися надзвичайно ефективними, важливо розуміти, що потенціал співпраці між громадськістю та владою зменшується, якщо вона не організована належним чином. Саме для цього при Міністерстві оборони України створено Раду волонтерських організацій, яка підтримує волонтерську діяльність у структурах тилу Міністерства оборони та Збройних Сил України.

Завдяки участі волонтерів у департаментах та управліннях Міністерства оборони, робота цього органу стала більш прозорою та ефективною, що суттєво покращило матеріально-технічне забезпечення військових підрозділів. Волонтери також взяли на себе відповідальні ролі у Департаменті закупівель і постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони, а також у Департаменті матеріального забезпечення Збройних Сил, здійснюючи контроль за ціновими списками та закупівлями, забезпечуючи своєчасне постачання технічного обладнання, паливно-мастильних матеріалів і продовольства.

Масштаби волонтерської діяльності вражають: волонтери надавали допомогу постраждалим від дій російських військ, збирали кошти і товари для військових і цивільних, координували роботу центрів для переселенців, підготували місця для їх розміщення, надавали психологічну підтримку дітям і молоді, здавали кров і організували допомогу літнім людям [8].

Нині неможливо точно визначити кількість учасників волонтерського руху, оскільки він постійно змінюється, деякі люди вважають за краще не афішувати свою діяльність, а деякі волонтерські організації діють напівофіційно [4]. Згідно бази Опендатбот, що на грудень 2023 зареєстровано 208 385 неприбуткових організацій, з них майже 10% – це благодійні фонди, і 27,6% – різні громадські об'єднання.

Якщо аналізувати Закон про Волонтерську діяльність, то варто зауважити,

Волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямками (частина 3 статті 1 ЗУ «Про волонтерську діяльність») [3]:

- надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, які потребують соціальної реабілітації, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні,

матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

- надання волонтерської допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

- надання волонтерської допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

- проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

- сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією спортивних, культурних, молодіжних та інших видовищних і громадських заходів;

- надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

- надання волонтерської допомоги Збройними Силами України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України;

- надання волонтерської допомоги для подолання наслідків бойових дій, терористичного акту, збройного конфлікту, тимчасової окупації.

Варто підкреслити, що волонтерство сприяє соціальній активності та солідарності, надаючи людям можливість брати участь у спільних проектах, знайомитися з однодум-

цями та відкривати нові цінності, спільно працюючи над досягненням важливих цілей. Це, в свою чергу, зміцнює національну стійкість. Як соціальний рух, волонтерство відіграє ключову роль у розвитку суспільства, охоплюючи різні сфери діяльності. Волонтери допомагають вразливим верствам населення, захищають довкілля, організують культурні та спортивні події, що сприяє євроінтеграції.

Соціальний вплив волонтерства полягає в тому, що воно значно покращує різні аспекти життя. Волонтери допомагають вирішувати важливі соціальні питання, такі як доступ до освіти, медичних послуг та соціальної підтримки. Також вони підтримують місцеві ініціативи, активізують громадянську участь і допомагають змінювати соціальні та культурні стереотипи. Волонтерський рух формує громадську думку і підвищує обізнаність населення, залучаючи громадян до дій, спрямованих на покращення їхніх спільнот.

На глобальному рівні волонтерство має величезний соціальний вплив, сприяючи розвитку глобальної громадянськості та міжкультурної співпраці. Багато волонтерських організацій активно залучені до міжнародних проектів і співпрацюють з іншими країнами для вирішення глобальних проблем, таких як бідність, безробіття та нерівність.

В умовах російської військової агресії український добровольчий рух відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки. Волонтерська діяльність стала не лише інструментом допомоги постраждалим від конфлікту, але й важливою підтримкою для військових та цивільних осіб на передовій та в зонах бойових дій.

Волонтерський рух в Україні є важливою складовою розбудови громадянського суспільства, особливо в умовах військової агресії з боку Росії. Волонтери, які безкорисливо працюють задля допомоги іншим, відіграють вирішальну роль у підтримці малозабезпечених верств населення, військових, внутрішньо переміщених осіб та жертв військових дій. Вони не лише забезпечують гуманітарну підтримку, але й зміцнюють суспільну стійкість через активну участь у громадських ініціативах.

Волонтерство також стало символом єдності нації під час Революції Гідності, коли українці самоорганізувалися для досягнення спільної мети – побудови правової та демократичної держави. Цей рух охоплює різні сфери діяльності: від соціальної допомоги й медичної підтримки до організації культурних і спортивних заходів. Він також сприяє налагодженню міжнародної співпраці та інтеграції України в європейську спільноту.

Значну роль відіграють міжнародні організації, що підтримують волонтерські ініціативи та допомагають у реалізації проектів, спрямованих на соціальну стабілізацію та економічний розвиток країни. Участь волонтерів у забезпеченні матеріально-технічної підтримки військових і вразливих верств населення стала критично важливою в умовах російської агресії.

Висновки. Волонтерський рух є важливим інструментом соціальних змін, який сприяє формуванню демократичних інститутів та просуванню європейських цінностей. Це рух, який має потужний соціальний вплив і допомагає вирішувати не лише нагальні проблеми всередині країни, але й розвиває глобальну громадянськість та міжкультурну співпрацю.

Отже, волонтерство як "новий суспільний рух" відіграє важливу роль у процесі євроінтеграції, адже воно є одним із ключових елементів становлення громадянського суспільства. Цей рух охоплює широкий спектр ініціатив, спрямованих на утвердження європейських цінностей у таких сферах: а) забезпечення гендерної рівності; б) боротьба з корупцією; в) моніторинг діяльності правоохоронних органів і судової системи; г) надання підтримки малозабезпеченим і людям у скруті; г) розробка та реалізація екологічних проектів; д) соціальна відповідальність бізнесу. Впровадження таких стандартів є однією з вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Тому волонтери, як частина громадянського суспільства, відіграють важливу роль у просуванні нашої країни на шляху до членства в Європейському Союзі. Активний розвиток волонтерського руху в Україні є показником прогресу в соціальній сфері та наближенням до європейських стандартів, що сприяє інтеграції з ЄС і водночас може збагатити західний досвід волонтерства українськими ініціативами.

Таким чином, можна вважати, що волонтери в Україні є одним з небагатьох проявів реальних демократичних рухів, які мають мозаїчне фінансування «знизу» і спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Антикорупційні, гендерні, екологічні тощо громадські організації працюють за фінансової підтримки (здебільшого) міжнародних фондів, але на відміну від волонтерства й територіальних громад вони не стали реальними соціальними рухами і поки що виконують функцію соціального підприємництва. Тому підтримка демократичних ініціатив знизу (зокрема волонтерства) може бути одним із реальних аргументів щодо формування демократичних інститутів у контексті європейської інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волонтерство. Національна соціальна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/volonterstvo>
2. Волонтерські організації, які зараз працюють в Україні. URL: <https://finance.ua/ua/saving/volonterskie-organizacii-v-ukraine>
3. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
4. Климчук І. Роль волонтерського руху в умовах воєнного стану. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науковопрактичної конференції. К.: НУОУ, 2023. С. 134–135. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-3-npc-23-04.pdf>
5. Постанова КМУ «Про схвалення Положення про волонтерську діяльність у галузі надання соціальних послуг» від 10.12.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-п#Text>
6. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo_01112022.pdf
7. Стрельнікова О.О. Форми добродійної діяльності. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки. 2013. Вип. 2. С. 141–148. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=U-JRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21ST-N=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=cuc_2013_2_13
8. Харук Д. Феномен української єдності: роль волонтерських організацій у протидії військовій агресії російської федерації. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції.– К.: НУОУ, 2023. С. 121. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbi-3-npc-23-04.pdf>